
Симеон А. Симеонов / Simeon A. Simeonov

АЛЕКСАНДЪР I БЪЛГАРСКИ —
“УПОТРЕБЕНИЯТ” КНЯЗ

Alexander I — the “exploited” prince

This study focuses on the Bulgarian prince Alexander I's ruling years in relation to the external influence exerted on Bulgaria on the part of Russia, Germany and the Austro-Hungarian empire. The author defends the thesis that the Bulgarian ruler has been sort of “exploited” by the Empires, who have done nothing but follow their traditional, however opposing interests in southeastern Europe.

Key-words: Bulgarian prince Alexander I, Foreign Policy, Otto von Bismarck, external influence, Russia, Germany, Austro-Hungarian empire, “exploited”, Southeastern Europe, Alexander II, Alexander III.

С избора на княз Александър Батенберг за владетел на Княжество България, държавата на българите получава своята, макар и “дарена”, нова легитимност, вече в условията на възтържествувалата в Европа модерна епоха. Извън (и въпреки) парадоксите, с които се оказва заредена от самото начало перспективата на българския конституционен живот, в институцията на монарха намира израз обособената самостоятелност на една възродена за свое бъдеще национална идентичност. Наред с това, при все че остава в сянката на върховния османски сюзеренитет, фигурата на българския държавен глава от само себе си заема и ниша, отстъпена ѝ от периметъра на международните отношения в Европейския Югоизток.

Конституционният формат на модерния български монархизъм не е в състояние да затъмни високата значимост на владетеля и във вътрешнополитически план. Осветена от традицията, неговата роля е именно ролята на фундамент в управлението – както като ценностен контрапункт, така и като балансираща тежест на парламентарно-демократичната променливост. Свързаният с него династически принцип е този, който в българските условия се оказва в по-голяма степен гарант за приемственост в управлението, предвид незрялата първичност на проходащата в Княжеството партийно-политическа система.

Такова е схващането за мястото и ролята на монарха в европейския контекст на късния XIX в. и, разбира се, на него почива волята на силите, дали начало на Третата българска държава в Берлин през 1878 г. Обстоятелството,

че българите постигат своята свобода със силата на руското оръжие, а Батенберг идва в България не иначе, а като “компромисна” кандидатура, предложена от император Александър II, вмения в битността на българския княз като управленец и определящата – но с различен знак – зависимост от външни влияния. Българската историческа наука познава добре и изследва достатъчно задълбочено основните сюжети, свързани с поведението на българския монарх: конституционната криза (1879–1881), Режима на пълномощията (1881–1883), Съединението и неговата защита (1885–1886), преврата, контрапреврата и абдикацията от престола (1886). Поставени на плоскостта “българска действителност”, проблемните разработки, свързани с тези сюжети, неминуемо извличат мотиви за това поведение от споменатата зависимост, без обаче да са в състояние да достигат до изводите, заложи от нейната априорна същност. В известен смисъл това твърдение търпи корекция единствено спрямо онези изследвания, чиито автори са специалисти по обща история: поставяйки приоритетно аналитичния си ракурс “отвън-навътре”, те разглеждат българската проблематика само като аспект на нечия европейска великодържавна политика¹.

С тази уговорка се приближаваме и до отговора на въпроса: защо “употребен”? Този отговор става възможен, ако съдбата на първия български владетел се разглежда изцяло в европейския контекст, доколкото Александър I Български възплава надеждите на няколко императорски канцеларии именно *чрез него* да разгърнат свои стратегии в региона. В случая “употребата” се оказва на лице тогава, когато в сблъсъка на интереси, потърсили почва на българския политико-икономически терен, се стига до момент, в който нечий височайши съображения отхвърлят монарха като ненужен – било поради изчерпване на възложената му роля, било поради това, че в някаква степен той става опасен.

Важно е обстоятелството, че ресурсът за външна “употреба” на българския княз намира мощен източник от парадоксите, свързани с началото на конституционния живот в Княжеството. Както вече бе споменато, определящият факт на “дарената” свобода дава шанса на Батенберг да заеме престола в София. Оползотворявайки обаче този шанс, той се оказва въввлечен в ситуация на активна съпротива срещу Търновската конституция, дело на либералната (панславистка) алтернатива в руската държавно-политическа воля. Разгърналата се в тази връзка – и като трайна тенденция – конституционна криза на институциите в България, води до тежък вътрешнополитически колапс на държавността. Нещо повече, борбата на княза за действителен монархизъм се оказва сериозно предизвикателство за самото руско влияние, а оттам – за възможността от пробив и на други, неизбежни външни намеси.

Не случайно документалните масиви, свидетелстващи за поведението на Германия, Австро-Унгария и Русия спрямо българските събития от началото

на 80-те години на века, са доминирани от един единствен интерпретативен мотив: съдбата на монарха². В Берлин и Виена се откроява нагласата да се използва ревизионизма на Александър Батенберг спрямо установеното от Петербург статукво, чрез прикрепване на собствени цели в ущърб на опасния панславизъм, но, разбира се, в контекста на различните стратегии, следвани в Ориента от централноевропейските империи.

Известно е, че в управленския елит на Русия съществува европейски ориентирано лоби, олицетворявано от външния министър Н. Гирс. То се придържа към тезата, че България не трябва да се превръща в източник на раздор и конфликти между заинтересованите сили, а това позволява на Германия и Двудеинната монархия да подведат своята прокняжеска политика под знака на загрижеността за мира в региона. Ако трябва да илюстрираме тази обективна връзка, е достатъчно да се спрем на две изказвания, лансирани още през пролетта на 1879 г. Първото е на руския дипломат барон Жомини, който заявява, че приемането на Търновската конституция е невъзможно за който и да било княз и че още при избирането си Батенберг е трябвало да откаже приемането на основния закон, с който България неизбежно би станала огнище на анархия и демагогия³. В същия дух е мнението и на император Франц Йосиф, който определя Батенберг така: “Князът има много разумни възгледи и можем да се надяваме да не попада в ръцете на панславистите, които ще го развалят. Ако някой успее, то това ще бъде той”⁴.

Десет месеца по-късно, в разгара на конституционната криза в Княжеството, германският канцлер Ото фон Бисмарк дава знак за активна намеса в българската проблематика. В инструкция до своя посланик в руската столица Швайниц, той препоръчва повишено внимание поради голямото влияние, на което все още се радва военния министър Д. Милютин. Положението в България е представено като ситуация на превес за панславистите, чиято цел е да се “предотврати създаването на форма на управление, която да не наподобява нито на българската конституция, нито на руския държавен строй, а да отговаря на нуждите на българския народ”. Бисмарк констатира, че в България действа по официален път мощно руско влияние, подкопаващо устоите на реда, а това влияние може да изхожда само от граф Милютин, подкрепен от Аксаков, Дондуков-Корсаков и “цялата интригантска клика”, на която се удаде чрез една невъзможна конституция да саботира консолидацията на Княжеството. Канцлерът е убеден, че граф Милютин подготвя военствена политика, за която между другото си осигурява и в България поводите и инструментите”⁵.

Панславистката концепция за “българска” политика е поставена в родната историография непрецизирано обобщена като “руска”, с акцент върху предположението, че, бидейки немски принц, Батенберг съставлява потенциална опасност за царската политика в България⁶. Всъщност предвзетата теза за поетата от княза а priori предателска роля, касае само либералната позиция в

Русия, но времето и обстоятелствата ще утвърдят точно нея като отправна точка за анализ на поведението на монарха през целия период на престоя му в София. В този смисъл, апелът на Бисмарк към Швайниц за повече внимание показва ясно и стремежа на канцлера, предприемайки курс на германска подкрепа за “немеца” Батенберг, респективно срещу панславистката тенденция в българския вътрешнополитически живот, да не допусне удар върху главния приоритет на неговата външна политика: добрите отношения с Петербург. Резонно е да се набележи и наличната, още в този подход на Бисмарк, презумпция за готовността му, тогава, когато се изчерпят всички възможности, просто да “употреби” българския княз при появата на риск за руско-германското съгласие.

Не така стоят нещата с нагласите в Двудеинната монархия. Документите сочат, че водещ акцент в тактическата разстановка на канцлера относно българските дела е въвличането на Австро-Унгария като пряко заинтересована сила в инициативи и прогнозни постановки, обслужващи каузата на княза. Настоятелните обаче опити на Берлин да наложи на своя съюзник подобна “делегирана” активност, не среща отклика на желаната безкритична съпричастност. Напротив, определила своята “българска” линия в рамките на една по-скоро дългосрочна стратегия, Виена се придържа към нюансирано поведение, разчитащо повече на естествения ход на нещата. Не откровеното застъпничество, а предпазливата наблюдателност характеризира нейната политика, разумно съобразена с наистина всеобхватното за момента руско влияние в Княжеството. Бидейки пряк и безкомпромисен съперник на Северната империя на Балканите, Монархията не робува на приоритета “добри отношения с Русия независимо от цената”. В този смисъл, позицията ѝ към Александър I Български – на практика единственият актуален и твърде слаб неин коз в “българската” колода – от самото начало се определя в отрицанието на готовността, той да бъде “употребен” прибързано, сиреч не в генерална, а в конюнктурна битка за влияние с противника. Ето защо, що се отнася до внушенията, идващи от Вилхелмщрасе, в реакциите на Балхауз добре се чете желанието да се гледа на предлаганите инициативи преди всичко през призмата на възможните рискове за австро-унгарските интереси в Европейския югоизток.

На 8.03.1880 г. Бисмарк сондира във Виена за евентуална намеса в България на силите-гарантки по Берлинския договор. Според канцлера, сегашните институции, дело на Русия, са едва ли не неудържими и водят до непрекъснато безпокойство, както в самото Княжество, така и в съседните му страни. Действителното намерение на Бисмарк е да се предприеме “разумна реформа на създадените в България институции”, както и да се прочисти, по възможност, управлението от руски функционери⁷.

Австроунгарският външен министър барон Х. Хаймерле споделя становището на германския си колега за необходимостта да се съдейства за подо-

браване на положението в България. Той обаче е скептик относно целесъобразността, това да се осъществи от силите-гарантки. В подобен ход Хаймерле вижда опасност да се повдигнат отново въпроси, оставени нерешени на Конгреса, като този за Македония, например. Наред с това, според него, Англия, едва ли би се съгласила да се посегне на една твърде либерална конституция. Ето защо във Виена се предпочита нещата да бъдат оставени на добрата воля на царя, който да делегира повече доверие на българския княз в противовес на руските чиновници-славянофили. По изричната забележка на германския посланик Ройс обаче, Хаймерле препоръчва тази дистанцирана позиция, съзнавайки все пак, че Александър II винаги препраща Батенберг към Милютин или Гирс⁸.

Една по-различна версия на заетата от него позиция Хаймерле лансира в инструкцията до австроунгарския посланик в Берлин, Сечени. В нея отново се подчертава, че князът може да разчита единствено на добрата воля на своя вуйчо, ако ли не – или трябва да се подчини на Московските славянофилски комитет и Милютин, или да се отиде. Тъй като Виена не приема и двете алтернативи, баронът е готов, ако Бисмарк е склонен, да се интервенира пред руския император в полза на княза. Подчертава изрично, че допитване до силите не трябва да се допуска, защото така “Дондуковци и Милютиновци могат да изкарат Берлинския договор и по-специално териториалното разграничение на България като причина за всички злини”. Удобната за Австро-Унгария насока на въздействие в България е по отношение на институциите, правомощията на княза и промяната на конституцията, т. е. за противодействие на панслависткото влияние в лицето на “българските” руснаци. Иначе, според Хаймерле, “един ден въпросът за Източна Румелия и Македония може да излезе на дневен ред, но не вследствие на изкуствени агитации отвън, прибързано, в услуга на панславистките цели за провокиране на нестабилност и заплахата за установения ред”⁹.

Този ответен опит на Балхауз да въвлече Вилхелмщрасе в съвместна инициатива пред императора на Русия, кара Бисмарк да се обърне към посланик Ройс с две инструкции в един ден. В първата канцлерът слага акцент върху незаинтересоваността на Германия от българския въпрос и опровергава схващането, че предлага ангажиране на Конгреса. Внушава, че ако князът се убеди в невъзможността да получи от Петербург шанс да управлява пълноценно, единствено той би могъл да се обърне към Конгреса за доставяне на гаранции в този смисъл¹⁰. Във втората инструкция канцлерът се опитва да бъде пределно ясен относно действителните мотиви на своята “българска” политика. “Нашата роля спрямо източните въпроси, изтъква Бисмарк, остава винаги тази: ние сме готови да следваме, но не и да водим. Не трябва да се създава у австрийците лъжливо впечатление, че желаем да поемем инициативата и че искаме да им налагаме нашия съвет! Въпросите в Изтока засягат повече Австрия и тя трябва да поема инициативата; Германия може само да предложи своята симпатия и подкрепа”¹¹.

На практика обаче може да се твърди, че Берлин остава верен на правилото, именно германското външно министерство да генерира – или поне да ориентира към – идеи и инициативи за активна австроунгарска политика в Изтока. Показва го интензивната преписка по следващия сюжет, разиграл се на български терен през пролетта и лятото на същата 1880 г. Става въпрос за поредното повдигане на българския национален въпрос, мотивирано този път от смяната на консервативното правителство с либерално в Лондон. Перипетиите около неофициалния сондаж относно евентуалното съединение на Северна и Южна България в английската столица, както и отклика, който той намира в Европа, са добре познати за българската историческа наука. Все пак, степента на установената истина по някои заявени позиции все още се колебае и търпи развитие, а най-добър пример в този смисъл може да бъде поведението на германския канцлер.

Литературните източници ясно фиксират споменатия период като време, в което Бисмарк вече работи за новата консолидация на Съюза на тримата императори¹². Стремещът на Петербург да излезе от изолацията след Берлинския конгрес, от една страна, и опасенията във Виена от възможно англо-руско сближение след правителствената рокада в Лондон, от друга, облекчават усилията на германския канцлер да постигне съгласие между Русия и Двуетинната монархия. Твърде любопитен и историографски неустановен все още е обаче ресурсът в замислите на Бисмарк, който документите подсказват отново във връзка с каузата на българския княз.

Впечатлен от доклад на своя посланик в Константинопол Хацфелд, според който представителите на Австро-Унгария в София и Пловдив са склонни да покровителстват българското национално движение, канцлерът споделя пред Ройс в поредна инструкция, че счита това за правилна политика¹³. Очевидно е че, доколкото Батенберг, а следователно (неофициално) и Русия, стоят зад предприетата инициатива, толерантността на Виенския кабинет би била от полза за германската политика. Бисмарк обаче не пропуска да формулира, сиреч да подскаже, и един допълнителен “скрит” мотив, който би задълбочил и определил по-автентично позицията на Виена: “Една обединена, по-голяма България, изтъква той, ще клони може би по-малко към Русия; малкото, незадоволено балканско Княжество, подобно на Черна гора, ще бъде винаги примамливо опитно поле за панславистки агитации”. Канцлерът настоява да получи отговор на въпроса, дали това е насока на австрийската политика, като не пропуска и да предупреди, че трябва да се “пести” германската заинтересованост¹⁴.

Ответната реакция на барон Хаймерле веднага дава да се разбере, че поставянето на въпроса за ролята на българския владетел в подобен, геополитически формат, е идея, далеч не чужда на австроунгарския стратегически поглед в Изтока. Въпросът е в каква перспектива трябва да се разглежда

постигането ѝ? Сиреч, дали това е повеля на деня за Монархията, или становище, в което се долавя един изнесен напред във времето прицел. В този смисъл, историографската оценка за категоричната резервираност и отхвърляне от страна на Виена на идеята за Съединение в актуалния момент, отчита не толкова динамиката (т.е. концептуалната гъвкавост), а най-вече “статиката”, видимата конюнктура в поведението на Хаймерле през 1880 г.¹⁵ Ето защо върху правилната обосновка на тази оценка може да падне сянка, ако не се стигне до разбирането и на променливите, съдържащи се в привидно твърдите приоритети на австроунгарската балканска политика.

В доклад до Бисмарк от 6.06.1880 г. Ройс информира, че Хаймерле споделя, но не фаворизира идеята за Съединение. Ако се съединят само двете Българи, би било допустимо, гласи тезата на австроунгарския външен министър, и това добре рамкира един приоритет, който не трябва да се поставя под съмнение, а по-скоро под знака на променливите текущи опасения. А, оказва се, за момента те са твърде интензивни, тъй като след евентуално Съединение, според образното изказване на барона, “мигновено тази малка Русия би се озовала пред вратите на Константинопол”¹⁶. Малко по-късно, при развързката на този сюжет, Бисмарк достига до аналогичния извод за главната причина, резервирала позицията на Виена: страхът от нов руско-турски конфликт, при който намесата на европейските сили би била неминуема¹⁷. Загрижеността за Македония стои в същия контекст, доколкото от турската столица, а и от София, не секват информацията за внос на оръжие в тази османска провинция¹⁸.

Оказва се, че променливата в поведението на Виена има още едно измерение, което в крайна сметка измества тезата за заплахата. Това става в края на август, когато Хаймерле отново отказва да подкрепи идеята за Съединение, при все, че официално Русия се разграничава от нея¹⁹. Тук в доводите на барона натезжава желанието да не се развалят отношенията с Петербург, както и презумпцията, че агитацията за съединение би се разпростряла и към Македония²⁰. На фона на това постоянство в извъртанията на Хаймерле (тогава, когато е подтикван към поемане на ангажимент), за пореден път се откроява и онова, на което реално разчита Виена по линия на “българската” си политика: князът.

Не случайно, когато на връщане от Петербург (по настояване на Бисмарк) той пристига в столицата на Хабсбургите, именно върху него се стоварва отговорността за кризата в Княжеството. Лично от Хаймерле Батенберг е засипан с обвинения за неефективност и липса на активна позиция. Категорично му е отказано и съдействие от страна на Монархията пред Конгреса на силите по въпроса за конституцията²¹. Разбира се, това поведение на Хаймерле е подчинено на ясна логика. Откриваме я отново в послание до Берлин, където “далечният прицел” на австроунгарската “българска” политика, без каквато и да било изненада, демонстрира своята концептуална завършеност и гласи: “България може да се опре на Австро-Унгария, но при гаранции, че в обединената държава

руското господство ще се премахне; русите, включително офицерите, ще напуснат страната, а обединението ще бъде естествен процес”²².

Отново иде реч за това, че Виена ще разчита изключително на вътрешната еволюция в българските дела. За нея истински траен успех би имало само, ако се отключи естествен процес на еманципация, който е постижение на самата нация и на нейния владетел, а не последица от външни опеки, плод на които е актуалното състояние на нещата. Наред с това, трезвата оценка изисква да се признае актуалната илюзорност на подобна визия и Хаймерле не пропуска да го подчертае пред Бисмарк. Може да се предположи обаче, че във Виена добре се съзнава и негативната тенденция, очертана в традиционните отношения между Русия и попадналите под нейно влияние балкански народи. Едно обстоятелство, което без съмнение, подхранва с определен оптимизъм очакванията в Двудеинната монархия, българската “неблагодарност” към Освободителката също да намери с време своите основания²³.

Разбира се, тази насока във виенската политика далеч не означава благосклонност *сама по себе си* към усилията на Княжеството да постигне своя национално-държавен суверенитет²⁴. Напротив, примерът е по-скоро илюстрация на исторически установилата се практика, едно имперско влияние да се подменя с друго чрез “употребата” на националната инициатива²⁵.

Не би могло да се отрече, че в Берлин добре разбират този аспект от поведението на австроунгарската дипломация. Бисмарк дори се опитва да внуши като своя идеята за това, че Виена би следвало да поставя под нейна закрила националните тежнени на малките балкански държави²⁶. В случая обаче за него е по-съществен акцентът върху текущата “употреба” на българската криза в противовес на непосредствената панславистка заплаха в Изтока. В това отношение канцлерът е облагодетелстван от моментното отдръпване на руския военен министър Д. Милютин от позицията на активен лобизъм срещу българския княз в руския Двор. Германската дипломатическа преписка недвусмислено сочи, че няколко седмици преди убийството на император Александър II, точно неговото съгласие да “освободи” инициативата на своя племенник (ако за това получи подкрепата и на останалите сили), предрешава събитията от края на април 1881 г. в София²⁷. В доклад на германския пълномощен министър в българската столица Тилау, от 24.02.1881 г., е резюмиран начинът, по който до Александър Батенберг стига внушението и на Бисмарк, князът да поеме смело по вече начертания път – свикване на ВНС с искане на ревизия за Търновската конституция²⁸.

Известно е обаче, че актът на суспендиране на българския основен закон провокира в руската столица реакция на “изненада”. Оказва се, че след убийството на Александър II персоналната подмяна на върховното опекунство не е зачетена от българския княз със стъпка на предварително съгласуване. Въпреки обстоятелството, че проевропейски ориентирани среди в Петербург не

показват притеснения от действията на българския монарх, сянката на колебание във височайшата оценка е факт. Иначе в родната историография са добре осветени аргументите, които потвърждават обективно позицията на царското правителство в подкрепа на новото статукво в Княжеството. Тук си дават среща, както принципната неприязън към Търновската конституция, така и прокламираната твърда воля на Александър III да укрепи самодържавието, респективно монархическото начало, в борбата с ниҳилизма и либералния радикализъм²⁹.

С оглед на това обективно успоредяване на тенденциите в намеренията на българския монарх и на руския самодържец, как все пак стои въпросът с “изненадата”, макар и мимолетна? Със сигурност той добива смисъл, ако отговорът му се потърси в проекцията на начина, по който тази “изненада” бива туширана. Иначе казано, ако раздражението на Петербург бъде обяснено в контекста на разбирането за наличие на силни алтернативни влияния, които, окуражили веднъж Батенберг, не пестят усилия да защитят и закрепят стореното от него и с внушения в самата Русия. Любопитното е, че Бисмарк признава за тази своя дипломатическа инвазия в руската столица тогава, когато трябва да убеди Лондон, че Северната империя е била в неведение относно плановете за преврат на Батенберг. Според германския канцлер “чувствителното колебание” на Петербург дали да подкрепи, или не княза, може да се тълкува като опит на панславистката тенденция да се наложи отново, а неуспехът ѝ се дължи, както на силното за момента проевропейско лоби в руското управление, така и на неговата лична намеса³⁰.

В последна сметка се налага убеждението, че при установяването на Режима на пълномощията Батенберг акумулира максимум влияния в своя полза, но това далеч не предвещава максимум комфорт за неговото управление. В периода май-юни 1881 г. той има благоприятния шанс да се наложи в своето начинание и поради факта на паралелно протичащите подготовка и подновяване на Съюза на тримата императори. Оживената дипломатическа кореспонденция между Берлин, Виена и Петербург свидетелства за моментната изключителна консолидация на трите Двора в подкрепа на българския княз³¹. Но в действителност какво бъдеще за Батенберг и българите готви тази подкрепа, при положение че в дълбоките нива на така нагнетените външни опеки стоят толкова срещуположни интереси?

Русия определено демонстрира готовност за компромис в името на своята съпричастност към голямото геополитическо начертание. Има ли обаче реален “компромис” и къде всъщност е разгадката за българския аспект в руската съюзна концепция?

“Изненадата” в Петербург от 27.04. сама по себе си е показателен знак за наличните опасения, че занапред Русия ще трябва да споделя влиянието си с други фактори, подкрепили новата силна фигура в Княжеството. Начинът,

по който царската дипломация ориентира властовите структури при установяване Режима на пълномощията, очертава подхода, насочен за неутрализиране именно на тези опасения. Подказва го ограничителната формула, приложена спрямо пълномощията на княза. Въплъщение на идеята за “максимално обезсилване”, тази формула въвлича монархическата институция в ред зависимости от други такива – Държавен съвет, Народно събрание, Министерски съвет³². Иначе казано, предизвестена е появата на важни институционални “пробойни” в персоналната амбиция на Батенберг да легитимира Режима. А ако към тях се прибави и изпадналата в немилост, но налична Либерална партия, чиито водачи не подбират средства в борбата срещу новото статукво, става ясно с какъв широк арсенал от възможности разполага Русия, за да даде отпор на всяко чуждо влияние в България, решило да търси опора в политиката на Княза.

Най-уязвим по линия на руското опекунство обаче, Александър Батенберг остава в контекста на панславистката тенденция, запазила се реално като действено начало на Империята в Европейския югоизток. “Освободен” от такива персонални изразители при Александър II като Д. Милютин и А. Дондуков-Корсаков, след 1881 г. панславизмът намира въплъщение в личната воля на Александър III, поел в свои ръце кормилото и на външната политика³³. Известно е, че включвайки се в подновения Съюз на тримата императори, Русия си гарантира съгласието на партньорите с оглед евентуалното българско Съединение. Или, както пише руският посланик в Берлин П. Сабуров, подписал договора, “Ние откриваме в нашите отношения с Австрия и Германия истинска текуща сметка, чрез която аз не се отказвам да видя в един прекрасен ден окупацията на проливите от Русия”. Мнение, допълнено от Александър III с показателното “Това е необходимо”³⁴.

От друга страна, но в допълнение на горното, отдалечавайки от управлението видните либерали-панслависти, Императорът “отдалечава” от руската политика към българите и подхода, наложен в епохата на Царя-Освободител. “Нашето нещастие през 1876 и 1877 година, отбелязва Александър III, се заключава в това, че ние вървахме с народите, а не с правителствата. Руският император е длъжен винаги да има работа само с правителствата”³⁵.

Като елиминира по този начин полето за съзряване и изява на националната инициатива, новата панславистка концепция на практика свежда княжеската политика до представата за прост придатък и следовник на руската програма в региона. Около година по-късно, когато царската дипломация открито и *естествено* поставя под въпрос Съединението като *съмнителен* ангажимент към българите, се избистря и перспективата, установена от горната трансформация: Освободителката се е самозаличила окончателно, подменена от Империята, която изоставя моралния си престиж в Княжеството, за сметка на откровения стремеж към хегемония във властовите му структури³⁶.

Това в действителност е и руслото, в което се поставя развитието на Режима на пълномощията, наложен от Батенберг. От гледна точка на потър-

сените гаранции за руските интереси, сниженият хоризонт на княжеската активност във вътрешната политика би следвало да се допълва ефективно и с контрол върху дейността на българския монарх във външен план – при това със съгласието на съюзните имперски правителства и в противовес на всеки негов опит за национално-суверенна изява. Очевидно иде реч за една добре премислена формула, която цели да неутрализира съществения мотив и на Запада в подкрепа на княза – именно укрепване статута му на национален водач в противовес на руския панславизъм. Но следва въпросът: при целия този комплекс от потърсени гаранции, какво, в крайна сметка, проваля тази формула и прави възможна “употребата” на княз Александър в ущърб на руските интереси ?

В родната историография има документирано ясно свидетелство за причините, довели до провала на руската политика в годините на Режима на пълномощията. Това е признанието на руския дипломат Йонин, пристигнал “с мисия” в Княжеството през август 1883 г. “Всичко се заключава в дискредитирането на Русия от самата Русия, констатира той, – от безотговорната критика и оплакванията от правителството, от измислените от самите управници мерки и от недостатъчното единство и система в действията”³⁷.

Не е изненада, че и в германските дипломатически документи се откриват следи от нарочни анализи, отвеждащи към заключения, кореспондиращи с тези на Йонин. От тях обаче става ясно, че не липсата на система и единство в кадруването на царската администрация определя политиката на Русия в Княжеството, а точно обратното. Налице е *принципен подход* да се изпращат чиновници с цел да компрометират българския княз, а когато той поведе борба за тяхната подмяна, да се задържат, макар и на друга служба. Що се отнася до новодошлите, бързо се установява, че тяхното поведение е потвърждение на същия принцип.

Дипломатическият представител на Австро-Унгария в Петербург, граф Густав Калноки, поел външното министерство на Монархията след барон Хаймерле, споделя, че по отношение на българите, в Русия винаги се играе една и съща “игра”³⁸. Графът е убеден, че “Петербуржският кабинет не е наклонен да остави българското правителство само на себе си”. Поради тази причина, “от княза се изисква много такт и ловкост, за да не уязви, нито императорското правителство, нито българския народ, който все още почита Царя като свой Освободител, и за да се освободи, от друга страна, доколкото е възможно, от натиска, който Дондуковци и компания желаят да упражняват в погрешно смятаната за принадлежаща им област”³⁹.

Тази забележка на Калноки ни отвежда към по-съществения акцент в руско-българските отношения, касаещ пряко отговора на поставения по-горе въпрос. Всъщност от значение е срещуположният полюс на прокараната от Петербург негативна спрямо Батенберг политика, а именно, *съпротивата* на

българския монарх. В по-новите български изследвания върху Режима на пълномощията се отчита обстоятелството, че в действителност Александър I Български води борба за повече монархизъм⁴⁰. И това е безспорно така, ако проследим логиката на неговото поведение още от пролетта на 1879 г. В случая обаче е от по-голяма важност изясняването на паралелните производни на тази борба и по-точно, какво “отключва” съпротивата на княза срещу налаганата му от руските фактори тенденция като възможности за инфилтриране на външни намеси.

Цитираната по-горе аналитична оценка на граф Калноки е извадка от доклад на посланик Ройс до Бисмарк от началото на февруари 1882 г. Реално докладът представя един пространен анализ върху българските работи, който очевидно идва в отговор на поредица от документирани в кореспонденцията между Балхауз и Вилхелмшрасе свидетелства, за подновената в София руска атака срещу Александър Батенберг.

Още от декември 1881 г., в своите срещи с германския дипломатически агент Брауншвайг, князът споделя опасенията си от открито активизираната срещу него панславистка враждебност, видима най-вече в поведението на руския представител М. Хитрово и на вътрешния министър Ремлинген. Поддривната дейност е насочена, както лично срещу “омразния немец”, така и срещу влиянието на Консервативната партия, представена с няколко министри в правителството⁴¹. Не е забравена и Либералната партия, в чието оръдие, според княза, се е превърнал Ремлинген, но най-вече по линия на руската “връзка”, уличаваща някои нейни водачи.

В строго секретно донесение от 3.01.1882 г. Брауншвайг докладва за заловена в Пловдив кореспонденция между П. Каравелов и П. Славейков, от една страна, и Дондуков-Корсаков, от друга. Писмата не оставят съмнение, че Дондуков е “същинският ръководител на радикалното движение в България, чиято цел е отново да се отстрани немския княз”⁴². В следващ доклад от същата дата агентът съобщава и за друга информация, поверена му от Батенберг. Тя се спира върху притеснителния факт, че от руска страна се работи за компромис между Цариградската патриаршия и Българската екзархия. Русите са готови, като цена на помирението, да се съгласят Македония да отпадне от юрисдикцията на Екзарха. Князът се противопоставя категорично, както и Екзарх Йосиф, който свиква Българския Синод, за да отправи протеста си към Руския Синод по този въпрос⁴³. В заключение, а и като обобщение на тази поредица от свидетелства, може да се посочи и констатацията на Калноки, споделена пред Ройс, за видимото настъпление на панславизма в официалната руска политика. Признаци за това, според него, са нарасналото влияние в Императорския двор на граф Н. Игнатиев, както и готовността на министър Гирс, уморен от интригите срещу него, да подаде оставка⁴⁴.

Фигурата, която Батенберг най-често сочи за главен подстрекател срещу неговата политика, е тази на руския дипломатически агент М. Хитрово. Ударите,

предприемани от него, са целенасочени в две направления: 1) подкопаване властта на княза чрез елиминиране на Консервативната партия, за чието разцепване се работи методично и ефективно; и 2) уронване престижа на Батенберг във войската, където интригите се множат не само между него и руското офицерство, но също и сред българските офицери⁴⁵. Хитрово не пропуска да компромитира българския монарх и във външнополитически план: през пролетта на същата година, когато във Херцеговина избухва въстание срещу властта на Хабсбургите, той не пропуска да въвлече България в открита подкрепа на бунтовниците⁴⁶. И не на последно място в тази далеч не подробна поредица, уличаваща Хитрово, можем да посочим информацията на Брауншвайг от 11 март, за наличие на цялостна програма на руския дипломат, в която се планират последици като: отстраняване на консервативното правителство; налагане на руска хегемония в управлението, чрез заемане на всички министерства без просветното и външното от руски чиновници; нанасяне на удар по княза с възстановяването на Търновската конституция, макар и в променен вид⁴⁷.

Принудени да откликнат на тези информации, идващи от България, Бисмарк и Калноки се обвързват с постъпки, които са едновременно предпазливи и насърчителни. В анализите и на двамата проличава дълбокият контекст на посланието, което трябва да стигне до българския владетел – необходимостта от това, той да бъде *мотивиран* в своята съпротива.

Поради известни вече причини, Бисмарк отхвърля възможността за директно германско застъпничество в руската столица. Той обаче предлага алтернативи на поведение, чрез които Батенберг би могъл да укрепи своите позиции. На първо място се препоръчва, чрез поддържане на активна пробългарска кампания в руската преса, да се постави на вниманието на Императора обективната страна на положението в Княжеството. Втората, наистина съществена препоръка, има за цел да трасира една по-независима линия на страната във външен план: канцлерът предлага Княжеството да нормализира отношенията си с Портата, за да се отнеме от силата на панслависткия натиск върху страха в масовото българско съзнание. По-настойчиво, все пак, остава внушението на Бисмарк към агента, в София да се работи така, че да не се допусне и сянка на подозрение у Императора за каквото и да било германско вмешателство⁴⁸.

В споменатия по-горе анализ на Калноки, окуражителните нотки спрямо опитите на Батенберг да се противопостави на водената срещу него кампания, също са налице. Австроунгарският външен министър не оспорва силата на руското влияние в Княжеството, но не крие и увереността си, че не е далеч моментът, когато то ще започне да “застава на собствени крака”. В Източна Румелия този процес е вече осезаем, отбелязва графът, и България ще го последва, щом един ден се види в състояние да предаде на свои офицери командните постове в армията⁴⁹. Подчергано за пореден път, последното внуше-

ние като че ли подсилва мотива за еманципация и с лекотата на *естественото* решение – все пак субординацията във войсковите отношения налага израстването на офицерския състав като *разумна, регулярна и неизбежна* процедура.

Важно е да се отбележи, че духът на предпазливост в аналитичните оценки и послания, идващи в София от Берлин и Виена, до голяма степен е повлиян от един съществен фактор в руско-българските отношения: личното, дълбоко-емоционално, приятелско благоволение, демонстрирано от Александър III към Батенберг. Макар за Калноки подобна благосклонност да е само елемент от добре познатата “игра” на русите в Княжеството, стереотипите, свързани със спомена за сърдечните отношения на Александър II към любимия племенник, запазват за известно време очакванията за определени ползи от височайшия благодетел, на които князът би могъл да разчита. А за година и половина Императорът е наистина царствено щедър на доверие и дарове, с които засвидетелства своето благоволение към българския владетел: през юни 1881 г. “смелият княз” е награден с ордена “Св. Александър Невски”; в края на същата година между двамата владетели е установена персонална и кодирана телеграфна връзка; през март 1882 г., по повод действията на Хитрово, в лично писмо до Батенберг Александър III *моли* последния да му има пълно доверие, така, както той самият *безусловно* разчита на него; през декември същата година князът получава в дар сапърна инженерна част, както и 150 Крупови оръдия⁵⁰.

Не би могло да се отрече, че по линия на това “тясно разбирателство” и “пълно взаимно доверие” Батенберг успява да отстрани М. Хитрово. Какво обаче получава в замяна? – двамата генерали Соболев и Каулбарс, които поемат съответно премиерския пост и вътрешното министерство в Княжеството. Близо година по-късно обстоятелствата хвърлят светлина върху неизвестни подробности, свързани с тази кадрова подмяна: става ясно, че, пленен от чара и всеотдайността на своя благодетел, князът обещава да задържи тези генерали за срок от две години. Иначе казано, независимо от естеството на техните действия и последиците от тях, мястото им в българския политически живот следва да остане неприкосновено⁵¹.

На 3.03.1883 г. като изход от поредна правителствена криза в София, е формиран кабинет, за който премиерът Соболев по-късно споделя откровено: “Кризата от 3 март 1883 г. имаше решително влияние върху положението в България. Властта премина в руски ръце”⁵². В тази връзка, със същата откровеност може да се констатира, че с кризата от 3 март 1883 г. се постига яснота и за програмата, реализирана в Княжеството от двамата генерали: влизане в конфликт и елиминиране на българските министри-консерватори; присвояване на властта чрез контрол върху възловите министерства; насищане на институциите и армията с руски чиновници и офицери. Абсолютното припокриване на тези резултати със споменатата по-горе програма на М. Хитрово, е също

обстоятелство, което не буди изненада, и говори за приемствеността в коментирания, *вече твърдо установен*, имперски принцип на поведение спрямо България.

Също не би било изненада и ако отнесем отношенията на “сърдечна привързаност” между Императора и българския монарх към откровената нагласа у Александър III да “употреби” Батенберг за целите на руската политика. Любопитното в случая е, че може да се говори за “употреба” и с обратен знак, нещо, за което Батенберг е пределно обстоятелствен пред Брауншвайг. “Придържането към Русия и особено привличането на руски офицери и чиновници за княза не е цел, а средство”, пише на 18.12.1882 г. в доклад до Бисмарк германският дипломатически агент в София. “Той иска с руска помощ до 2–3 години да замени Дондуковата конституция с разумно законодателство, за здраво монархическо управление. Едва тогава щял да настъпи моментът за осъществяване на истинската цел – създаването на независима по всички посоки и национална България. За тази цел нямало по-добро средство, с оглед на местното население, освен да се остави на руските министри по възможност *свобода на действие*.” Според княза, служебната дейност на последните се възприема от българите чисто и просто като чуждо владичество; антипатията към русите нараства и той е бил принуден няколкократно да апелира към чувството на признателност, което България дължи на Русия. Въпреки това, според констатацията на Батенберг, цитиран от агента, “пропастта между освободител и освободени била толкова голяма, че той трябвало да насочи цялото си внимание, за да предотврати преждевременен разрыв, който би бил съдбоносен за бъдещето на страната”. Като доказателство, че България може да очаква още облаги от Русия, князът споделя, че Императора му подарил напоследък 150 Крупови оръдия⁵³.

Отново в същия доклад обаче Брауншвайг отбелязва, че “относно желанието да създаде и управлява някога действително независима България, княз Александър не си прави големи илюзии”⁵⁴. Едно обобщение, което, без да оспорва обективната реалност на “употребата” с обратен знак, е по-скоро признание на монарха за личната му, нелицеприятна – също и за българите, – участ на руски “фаворит”. “Употребата” на княза – и в този смисъл – еволюира като усещане бавно и мъчително, преди всичко за него самия⁵⁵. Във Виена и Берлин разбираше за тази еволюция също има, но с времето тя предизвиква по-различни реакции: освен тревога, Бисмарк и Калноки изпитват и респект от начина, по който Императорът на Северната империя директно налага своята воля в Княжеството. Ето защо, може да се твърди, че очакванията за княза като за фактор на съпротива срещу руското влияние в България, започват бавно и постепенно да избледняват. Но относно тази трансформация има и нюанси, които все пак разграничават поведението на Балхауз от това на Вилхелмщрасе.

Австроунгарското външнополитическо ведомство отчита ясно, че пропорционално на руската инвазия в българското управление расте и омразата

на българите, но и че *това вреди, а не помага* на Батенберг. Поради тази причина, по отношение на вътрешните български дела, във Виена все повече се ориентират към очакванията за естествена еманципация на българите. Загатва се дори, че едно Съединение на Княжеството с Източна Румелия, макар и като руска инициатива (което се споделя и от Германия), би разширило перспективата за по-консолидирана и мощна съпротива срещу Освободителката. Във външен план на засегнатите по различни поводи австрийски интереси (ЖП-проекти, Дунавски въпрос и др.), Калноки постепенно заменя търпимостта⁵⁶ с по-твърд подход: не пести критики към Батенберг, реагира с остри ноти към българското “руско” правителство, а също и с възражения в Петербург⁵⁷. Въпреки всичко, Виена запазва определени резерви относно българския княз – без да се дистанцира от него и без да загърбва окончателно онези очаквания, които по принцип обвързват амбициите на Батенберг с австроунгарските интереси.

Точно обратното прави германският райхсканцлер. Но не и преди да “тества” възможността за проверка на Александър Батенберг като фигура, на която Германия би могла – в противовес на руските домогвания, – да разчита в Европейския югоизток. За да опази и увеличи “тежестта” на княза в Петербург, Бисмарк насочва своите усилия във външнополитически план и през пролетта на 1883 г. успява да реализира акция в полза на българския владетел. По-точно, лансираната още в началото на 1882 г. теза, че най-полезно срещу агресивния панславизъм в България би било едно подобряване на отношенията с Турция, се въплъщава – месец преди коронацията на Александър III в Москва, – в операция, чийто успех смущава сериозно руската дипломация.

Става въпрос за балканската обиколка на княз Александър през април 1883 г., поначало замислена от русите като изява на триумф за славянството с посещение в Македония (Солун), Атон и Черна гора. След негативната реакция на Гърция и Турция обаче, Батенберг самостоятелно променя маршрута и с активното съдействие на германската и австроунгарската дипломация отпътува за Константинопол. Тук той е приет особено благосклонно от Султана и дори е удостоен с високия държавен орден “Османие” с брилянти. Пътуването му продължава с посещения в Йерусалим, Атина и Цетине. Важна подробност е обстоятелството, че през по-голямата част на своя морски воаяж, българският княз пътува с турска яхта, пренебрегвайки поредния щедър жест на Императора, а именно, специално оборудвания и предоставен на Негово Височество руски кораб⁵⁸.

Освен Русия обаче, неприятно изненадан от това пътуване на българския владетел остава и германският канцлер Ото фон Бисмарк. Причината е в своевременно получената информация, че пребивавайки в гръцката столица, Батенберг сондира за българо-гръцки съюз, основан на общи действия в случай на събития с радикални последици за Балканите. Бързо установеният факт, че

зад тази инициатива на българския монарх стои британско внушение, втвърдява позицията на Бисмарк спрямо Батенберг категорично и безалтернативно⁵⁹. Иначе казано, от втората половина на 1883 г. основна задача на Бисмарковата външна политика е да укрепва и поддържа позитивно развитието на германо-руските отношения, *включително и за сметка на българския княз*.

За този пореден аспект от неговата “употреба” Александър Батенберг добива усещане веднага след пребиваването си (през май 1883, за коронацията на Александър III) в Москва, когато, на връщане в София, преминава през Берлин и Виена. В германската столица му е внушено, че доколкото на него се е разчитало като на фактор на мира и спокойствието в Изтока, действията му не са оправдали тези надежди, поради което и очакванията за подкрепа нямат бъдеще⁶⁰.

От Виена сигналите са също песимистични, но и не съвсем. Калноки е на мнение, че не може да се даде подкрепа за княза в тази мъчителна ситуация (в Москва Батенберг разбира, че е подронил окончателно доверието на Императора към него), защото на всяка крачка би се стигнало до конфликт с Русия. Подкрепа занапред, допълва графът, разбира се ще има, но само с доброжелателни съвети. След което, съвсем не случайно, формулира и най-важния от тях, този за българската войска: при положение, че русите планират удвояването на нейната численост, желателно е тя да се намира в ръцете на княза. Накрая, отново целенасочено, Калноки подхвърля и че остава скептик относно *способността* на Батенберг да се възползва от тези *добри съвети*⁶¹.

Лайтмотивът във внушенията, идващи от Балхауз, остава непроменен, скептицизмът, който ги придружава – също. Очевидно е, че предвид “мъчителната ситуация”, в която е поставен българският владетел, изборът на поведение диктува само едно – да разчита на собствените сили. Реалността подсказва, а и от смисъла на внушенията прозира също, че алтернативите на *полезно* действие са вече рязко ограничени: откритата враждебност на руските фактори чертае ориентация към националните сили; доколкото обаче доверието от и към местните политически формации е твърде разколебано, единствената реална опора на княжеската власт остава армията. Подсилващ аргумент в *тази* ориентация на Батенберг е и обстоятелството, че Северната империя вече градира мотивите за своята българска политика в абсолютно същата схема: при проявената неблагонадежност на княз Александър и твърде разколебаното доверие от и към местните политически формации, реалната опора на руското влияние в Княжеството също следва да се фокусира в последния и най-важен пункт – армията.

Известно е, че от септември 1883 г. Александър Батенберг преустановява Режима на пълномощията, назначава коалиционно българско правителство и създава условия за възстановяване на Търновската конституция, макар и в променен вид. Така отключената фаза на открито еманципиране от Русия

обаче се разгръща на фона на засиленото имперско военно присъствие: увеличава се руският офицерски състав, внасят се нови оръжия, трупат се муниции и др. материали. Генералите Соболев и Каулбарс са върнати в Петербург, но, по думите на пристигналия “с мисия” дипломат Йонин, “привидната независимост на управляващия сега български елемент освобождава Русия от отговорността на последиците, при същевременно запазване на пълното влияние, гарантирано от военното присъствие”⁶².

В доклад от 15.11.1883 г. Брауншвайг хвърля светлина върху може би най-важния епизод в руско-българските отношения след отмяната на Режима на пълномощията. Това е въпросът, касаещ положението на командированите в България руски офицери, въпрос, за чието уреждане в София пристига с *любезно* писмо от Императора генерал Каулбарс.

Съгласно информацията на германския агент, още в началото на преговорите между Министерския съвет и руския пратеник, последният заявява, че неговите предложения са вече санкционирани от царя и не могат да бъдат променяни, а само допълвани. Става ясно още, че в тях отношенията на руските офицери към руското правителство са уточнени, за разлика от отношенията им към княза и българското правителство.

Онова, което поразява най-много българската страна, е определянето на българския военен министър (който е по правило руски офицер) като представител на “руската военна власт в България”, а също и разпореждането, че и след командироването си в Княжеството, руските офицери могат да получават директни заповеди от руския военен министър – без предварително уведомяване на княза, а само с посредничеството на българския военен министър. Брауншвайг акцентува върху извода, че князът обективно се лишава от всяко влияние върху своите офицери от руски произход.

Информацията сочи още, че в резултат на проведените преговори, българските министри успяват да постигнат едно важно допълнение, санкционирано с писменото съгласие на Каулбарс. То уточнява, че руските офицери в България са безпрекословно подчинени на българската конституция. Казано по друг начин, допълнението подчинява въпросните руски офицери на българска служба на преките заповеди на княза и неговото правителство, а не на руския военен министър. Това обаче е по-скоро “соломоновско” решение, доколкото, по думите на германския агент, всичко ще зависи от практическото прилагане на Конвенцията: “Ако Русия желае да живее в бъдеще в добри отношения с България, новият регламент няма да бъде пречка за това. Но ако такова желание липсва, същият този регламент би осигурил достатъчно възможности на Русия да продължи своята борба (за влияние – б. м. С. С.) с изглед за успех”. Българите са убедени, допълва Брауншвайг, че те изобщо не могат да се доверят на руските офицери. Настояват техния брой да бъде намален. Единствено ако, както е доверено на агента, в най-скоро време повечето роти бъдат поверени на български офицери, национализирането на българската войска действително би постигнало извънредно важен напредък⁶³.

В този начален момент на национална консолидация срещу Русия от есента и зимата на 1883–1884 г., българската воля за самостоятелност намира израз в още няколко изяви, от които става ясно, че “Рубикон е преминат”. В заключителните си заседания Народното събрание одобрява военен бюджет в размер на 11 млн. фр. (при поискани от временния военен министър 15,5 млн.), но обвързва отпускането на тази сума с условия за назначаване на по-голям брой български ротни командири. Премахват се и някои институции, обслужващи предимно руски интереси. Йонин и Каулбарс са принудени да преглътнат горчивия хап, а също да понесат унижението и от факта, че при закриването на Камарата за пръв път в Тронното слово липсва уверението в благодарността на българите към Освободителката. Нещо повече, на годишнината от превземането на София от руските войски, князът не изпраща на парада български части, като лично той също не присъства на събитието⁶⁴.

Както може да се очаква в контекста на тази тенденция, поведението на руските фактори в Княжеството приема твърде арогантни форми. В германската дипломатическа преписка отношението на Йонин към княза е определено като “неокачествимо” (мнението е на австроунгарския агент Бигелебен), при което не е спестен и неуспешният опит на руския дипломат да “купи” Батенберг с крупна сума⁶⁵. Интригите срещу княза се множат, като особено настоятелни са инсинуациите, предназначени за “употреба” от силите-съюзнички на Русия. Интензивно експлоатирана в този смисъл се оказва темата за генерал-губернаторския пост в Източна Румелия, предмет на продължително съгласуване между империите през пролетта на 1884 г. Наложителното – с оглед на германските усилия около поредното подновяване на Съюза на тримата императори, – синхронизиране на мненията и аргументите по този важен регионален въпрос, позволява на руската страна да разгърне изкусна манипулация с “великобългарското движение”, в която князът е представен като заплаха за мира и пречка за силите, целящи да постигнат единни решения. В последна сметка, инсинуативната насоченост на тази постановка не остава незабелязана. В случая обаче е по-важен изводът, направен в съюзните столици, за твърдата решимост на Петербург да компрометира и отстрани Батенберг от българския престол⁶⁶.

Един от важните резултати на тази кампания е абсолютният спад в доверието към княза, регистриран в германската столица. Бисмарк демонстрира крайно раздражение, убеден в реалната способност на българския владетел да създава проблеми по отношение на международната консолидация⁶⁷. Истински краен в своята ревност обаче, райхсканцлерът става по повод на появилите се през април 1884 г. предположения за сватбени планове, свързващи княз Александър с внучката на Вилхелм I, Виктория⁶⁸. В българската историческа литература тази тема е добре позната⁶⁹. При все това, германските документи предлагат и някои малко известни детайли от поведението на Бисмарк,

които могат да задълбочат и дори да поставят в нова светлина развитието на този сюжет – най-вече по отношение на руската политика, предвид “бонусите”, доставяни от проявената в Берлин крайна нетърпимост към Александър I Български.

Наистина множество са свидетелствата в корпуса от документи, указващи за усилията на канцлера да заличи и най-беглите отсенки на недоверие между Русия и Германия по повод на ненадейния “сърдечен” проблем. Доколкото Виктория е внучка и на кралица Виктория, а един Батенберг е вече неин зет, нулевата толерантност към така установената “английска” връзка за Бисмарк няма алтернатива – както във вътрешногермански план, така и по линия на съюза с Русия. Не е изненада, че тази нулева толерантност се превръща в твърд мотив у канцлера и по отношение оставането на княз Александър на българския престол⁷⁰. Доближили в този смисъл максимално своите позиции, Германския и Руския двор решават да разменят мнения за начина, по който би могъл да бъде отстранен Батенберг.

Разговорите се водят в Петербург между руския външен министър Гирс и германския посланик Швайниц. Посланикът предлага князът да предаде княжеското си достойнство на регентски съвет с пълното съгласие на министрите, Народното събрание и руските офицери в България. Да се свика Велико народно събрание, което да избере княз, предварително одобрен от Германия и Русия. Възможно е, по мнението на германския дипломат, тази смяна да провокира Съединението, както и анексията на Босна и Херцеговина, също раздвижване и в Македония. Но над всичко стои разбирателството между Русия и Германия, както и европейския мир.

Швайниц предлага още на княза да се дадат солидни суми като компенсация за оттеглянето му. Освен погасяването на дълговете от около 2 млн. фр., да му се дадат и 1 млн. рубли, т.е. около 4 млн. фр. – пари, обещани на княза при коронясването на Александър III, но все още неполучени от него⁷¹.

Преговорите се водят около 20.02.1885 г., а информация за това как реагира руската страна германските документи не предлагат. От развитието на събитията обаче става видно, че Петербург прдпочита да си спести високата цена на евентуално проявеното “снизхождение” при доброволно оттегляне на Батенберг от престола. Любопитното е, че тази нагласа съвсем скоро намира потвърждение в неочаквано еволюиралата позиция и на Германския двор. Сведения за това намираме в инструкцията на Бисмарк до Швайниц от 26.02.1885 г.

Според канцлера, мнението на император Вилхелм е, че ако князът абдикира, ще отпадне политическото препятствие, което сега стои пред този нежелан брак. Тогава той може да се реализира или поради женско неподчинение под протекцията на британската кралица, или след правителствената смяна (на Императора с Кронпринца). Императорът не желае и тази алтернатива, която би загнездила стабилно английското влияние в Германския двор.

Бихме били в противоречие, подчертава Бисмарк, с тези схващания на Императора, ако продължим да се стараем по посока на абдикацията. Макар че и сега още съществува опасност този брак да се осъществи – чрез тайна церемония например.

По-важни са обаче височайшите намерения и съгласно тях трябва да се действа в Петербург⁷².

Няма съмнение, че тази нова постановка в позицията на Берлин поставя съдбата на българския монарх в коловоза на една вече *задължителна* перспектива: след като желанията и на двете империи са уеднаквени на едно съвсем различно ниво, Батенберг трябва не просто да абдикира, а нещо повече – *да бъде изгонен от българския престол, след като бъде, по един или друг начин, компрометиран*.

Месец по-късно, след като между Вилхелм I и княз Александър са разменени писма, в Петербург е представено окончателното доказателство за отказа на Батенберг да обвърже съдбата си с принцеса Виктория. По свидетелството на Швайниц, Александър III е изразил благодарност, успокоен от решителния тон, с който германския император отнема всякакви изгледи за реализиране брачните планове на българския монарх. Раздразнеността към последния обаче остава. “Този човек Вие не ще промените; той ни показва какво представлява”, отсъжда Царя и дава недвусмислен знак, че промяната в София, така или иначе, не търпи отлагане⁷³.

Тенденцията българския владетел да бъде оставен изцяло на руската воля, намира потвърждение през лятото на същата година, когато Батенберг прави неуспешен опит да си осигури застъпничеството на Берлин пред руския император. “Ако той (княз Александър) гради върху “милостивото благоволение на Негово Величество” (Вилхелм I), то той с това не иска да каже нищо друго, освен че разчита на нашата подкрепа срещу Русия”, се отбелязва в поверителна дописка до Ройс от 21 юли. “В това обаче той се отдава на една голяма заблуда, гласи още текстът. Ние нямаме абсолютно никакъв интерес дали княз Александър или някой друг управлява България. Ето защо не е *наша* (курсив оригинал) работа да го подпомагаме за оставането му или за “почтено оттегляне”... Ако “руският характер му е противен” ние не можем да ангажираме Германия заради това за негови лични влечения”.

Особено красноречив е последният абзац от тази дописка, който ясно доказва, че нагласите в германската столица диктуват не простото отстраняване, а компрометирането на Батенберг: “Задната мисъл на княз Александър изглежда се крие в надеждата, отбелязва канцлерът, че като изгонен владетел ще получи в Прусия военна служба и ще се ожени по сметка за препитание, за да интригува като английски орган всред кралското семейство”⁷⁴.

Единствен в подкрепа на българския княз, през целия период на “сагата” около сватбените му планове, застава австроунгарският външен министър

Калноки. На опитите на Бисмарк да го убеди в необходимостта Батенберг да бъде отстранен, графът лансира два основни аргумента: преди всичко, че в качеството си на австрийски външен министър не може и не бива да желае и Източна Румелия (след избора на Г. Кръстевич), и Княжество България да се управляват от руски креатури; на второ място, Калноки не отрича съмнението, че князът може да бъде представен като някакъв образец, но подчертава, че той е устоял на изкушението, което му е било внушено съвсем отблизо (подкупа на Йонин), да се продаде изцяло на Русия. Министърът дори счита, че в това се крие основната причина за лошото настроение в Руския двор срещу българския монарх⁷⁵.

Калноки не желае да гледа на Александър Батенберг като на “употребена” карта в своя близкотоизточен пасианс и поради все още живата, поддържана и от Виена, амбиция на княза да доведе национализацията на българската армия до успешен край. Този неизменен лайтмотив във внушенията към Батенберг е в действителност същественият лайтмотив и в очакванията на Балхауз за *единствено възможната* перспектива, руското влияние в България да бъде оборено. Доказват го и обвиненията, отправяни от Петербург към княза, които също не биха били пълноценни като разбиране, ако отвъд неговите амбиции не прозираше и не беше отчитано именно австрийското настойничество. “Фактът, че във Виена правят от каузата на княза своя кауза, поражда дълбокото недоверие тук към Австрия”, гласи заключението в доклад, подготвен от германското представителство в руската столица⁷⁶.

През април 1885 г. Калноки споделя пред Ройс, че в Петербург “нещо кроят” по отношение на българския княз. Насоката към съществения мотив в руските “кроежи” графът открива в публикуваната на 13 март в “Московские новости” “зловна статия, където Батенберг се упреква, че искал да направи армията чисто българска, като забранявал на младите офицери да служат в Русия”. Предателството на княза се “уплътнява” и от констатацията, че по въпроса за жп линията иска да изтика всички руснаци на заден план и да се “хвърли слепешката в обятията на Австрия”⁷⁷. Внушенията в това схващане на Калноки могат да се допълнят и от позицията на самия Александър III, отразени в доклад на Швайниц от края на същия месец март.

“Негово Величество говори за евентуалността от оттегляне на княз Александър и за *трудностите, свързани с оставането или оттеглянето на същия* (к. м. С. С.). След това обаче чертите на лицето на Императора придобиха отново весело и подкупващо изражение, когато каза: “Все пак всичко това може да се нареди, стига нашата entente (разбирателство, фр.) да се запази”. “Негово Величество може със сигурност да разчита, че ние от наша страна не бихме пропуснали нищо, за да запазим тази entente”, пък е коментарът, направен от посланик Швайниц⁷⁸.

От което следва заключителният, но и задължителен въпрос: Не поставя ли всичко това в нова светлина “изненадата”, демонстрирана от Петербург след

Съединението от 6 септември, още повече при наличния факт, че въпреки съпротивата на Русия, на 22 август княз Александър близо до 50 български офицери на капитанска длъжност, след което ги “авансира” и за ротмистри?

БЕЛЕЖКИ

¹ **Пантев, А.** Англия срещу Русия на Балканите 1879–1894. София, 1972; **Мишев, Р.** Австро-Унгария и България 1879–1894. Политически отношения. София, 1988; **Глушков, Х.** Френската дипломация на Балканите 1875–1886 г. В. Търново, 2007; **Лалков, М.** България в балканската политика на Австро-Унгария 1878–1903. София, 1993.

² България в политиката на трима императори 1879–1885. Германски дипломатически документи, Т. I. София, 2004.

³ Пак там, № 10, с. 79.

⁴ Пак там, № 16, с. 83–86.

⁵ Пак там, № 49, с. 123–124.

⁶ **Стателова, Е.** Дипломацията на Княжество България 1879–1886. София, 1979, 186.

⁷ България в политиката..., № 51, с. 126.

⁸ Пак там, № 53, с. 129–130.

⁹ Пак там, № 56, с. 133–135.

¹⁰ Пак там, № 57, с. 136–137.

¹¹ Пак там, № 58, с. 137–138.

¹² **Лалков, М.** Цит. съч., 158–160.

¹³ България в политиката, № 69, с. 154–155.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ **Панайотов, И.** Опит за съединение на Княжество България с Източна Румелия през 1880 г. – Известия на Българското историческо дружество, кн. XXIV, 1948, с. 12–29.

¹⁶ България в политиката, № 71, с. 156–157.

¹⁷ Пак там, № 87, с. 176–177.

¹⁸ Пак там, № 71, с. 156–157, № 76, с. 163–164.

¹⁹ Пак там, № 83, с. 170–171.

²⁰ Пак там, № 73, с. 159–161.

²¹ Пак там.

²² Пак там, № 76, с. 163–164.

²³ **Глушков, Х.** Цит. съч., с. 126–133.

²⁴ **Лалков, М.** Цит. съч., 176.

²⁵ Пак там.

²⁶ България в политиката, № 100, с. 193–194.

²⁷ Пак там, № 105, с. 202–203.

²⁸ Пак там.

²⁹ **Стоянов, И.** Либералната партия в Княжество България 1879–1886. София, 1989, с. 80–86.

³⁰ България в политиката, № 139, с. 237.

³¹ Пак там, № 131, с. 231; № 133, с. 232; № 134, с. 233; № 150, с. 250–251; № 151, с. 251–252; № 153, с. 253; № 156, с. 255–257; № 158, с. 259; № 168, с. 267–268; № 175, с. 273–274; № 181, с. 279–280; № 182, с. 281; № 186, с. 285; № 187, с. 285–286; № 190, с. 289; № 197, с. 295.

³² **Лалков, М.** Цит. съч. 176; **Табакон, Н.** Неиздадени писма на П. Р. Славейков. – Литературен архив, I. П. Р. Славейков. София, 1959, 303.

³³ **Витте, С.** Воспоминания. Т. I. 1848–1894. Детство. Царствования Александра II и Александра III. Москва, 1960, 328.

³⁴ **Куцаров, П.** Руската империя и Съединението. София, 2001, 46.

³⁵ Пак там.

³⁶ **Сказкин, С.** Конец австро-руско-германского союза (1879–1884). Москва, 1974, 243–244.

³⁷ **Стоянов, И.** Цит. съч., 119.

³⁸ България в политиката, № 246, с. 354–355.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ **Гешева, Й.** Монархическата идея при управлението на княз Александър I (1879–1886). – ИП, 2002, № 1–2, с. 29–39.

⁴¹ България в политиката, № 233, с. 331–332; № 234, с. 338–339; № 235, с. 339–341; № 237, с. 343.

⁴² Пак там, № 239, с. 345.

⁴³ Пак там, № 240, с. 345–346.

⁴⁴ Пак там, № 242, с. 349.

⁴⁵ Пак там, № 262, с. 373–375; № 264, с. 376–378.

⁴⁶ Пак там, № 256, с. 367.

⁴⁷ Пак там, № 252, с. 364–365.

⁴⁸ Пак там, № 243, с. 350–352.

⁴⁹ Пак там, № 246, с. 354–355.

⁵⁰ Пак там, № 184, с. 282–283; № 234, с. 338–339; № 254, с. 366; № 299, с. 432–444.

⁵¹ Пак там, № 321, с. 461.

⁵² **Стоянов, И.** Цит. съч., 111.

⁵³ България в политиката, № 299, с. 432–444.

⁵⁴ Пак там.

⁵⁵ Пак там, № 334, с. 477–478; № 349, с. 492–494; № 354, с. 499–500; № 383, с. 532–533.

⁵⁶ **Лалков, М.** Цит. съч., 176.

⁵⁷ България в политиката, № 338, с. 481–482; № 340, с. 483; № 353, с. 498–499; № 379, с. 528–530; № 393, с. 544; № 398, с. 548.

⁵⁸ Пак там, № 328, с. 470–471; № 329, с. 471–472; № 330, с. 472–473; № 335, с. 478; № 341, с. 484–485; № 342, с. 485–486; № 343, с. 486; № 345, с. 488–489; № 348, с. 491–492; № 351, с. 497; № 352, с. 497–498; № 355, с. 501; № 357, с. 503–504; № 363, с. 512.

⁵⁹ Пак там, № 364, с. 513; № 366, с. 514–515; № 367, с. 515–516; № 370, с. 520; № 371, с. 520–521.

⁶⁰ Пак там, № 383, с. 532–533.

⁶¹ Пак там, № 379, с. 528–530.

⁶² Пак там, № 400, с. 551–552; № 401, с. 552–553.

⁶³ Пак там, № 409, с. 559–561; **Спирidonov, В.** Различна модернизация? За някои специфични компоненти и проблеми на модернизационния процес в българската армия в края на XIX и началото на XX век. – Голямата промяна. Проблеми и постижения на модернизацията в Европа през XIX в. В. Търново, 1999, 23.

⁶⁴ България в политиката, № 410, с. 562–563.

⁶⁵ Пак там, № 403, с. 554–555; № 440, с. 602.

⁶⁶ Пак там, № 415–423, с. 570–580; № 428 – 429, с. 586–588; № 437–444, с. 596–607.

⁶⁷ Пак там, № 431, с. 589–590.

⁶⁸ Пак там, № 436, с. 595–596.

⁶⁹ **Спирidonov, В.** Бисмарк и българският династичен въпрос 1879–1886. – Епохи, 1996, № 3, с. 65–83.

⁷⁰ България в политиката, № 449, с. 611–612; № 451, с. 613–614; № 453, с. 617; № 456, с. 621–623; № 461, с. 625–631.

⁷¹ Пак там, № 464, с. 637–641.

⁷² Пак там, № 467, с. 643–645.

⁷³ Пак там, № 474, с. 650–651.

⁷⁴ Пак там, № 487, с. 668–669.

⁷⁵ Пак там, № 455, с. 619–620.

⁷⁶ Пак там, № 459, с. 626–627.

⁷⁷ Пак там, № 478, с. 655–656.

⁷⁸ Пак там, № 470, с. 647–648.